

Magdalena Christ

Uniwersytet Śląski w Katowicach

Leśne przedszkola jako sposób przeciwdziałania zespołowi deficytu natury

Kryzys w relacji człowiek – przyroda

Jak zauważa Ryszard Kulik, mimo niespotykanego postępu cywilizacyjnego, jaki nastąpił w ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat, coraz większa liczba badaczy, analityków, myślicieli wskazuje na nasilanie się zjawisk kryzysu, który w równym stopniu obejmuje człowieka (z jego światem) oraz rzeczywistość przyrodniczą¹. Tymczasem człowiek jest częścią przyrody, chociaż postęp cywilizacyjny coraz bardziej dystansuje nas od natury i tworzy iluzję oddzielenia od niej. Bez środowiska naturalnego nie byłibyśmy jednak w stanie przeżyć². Oddalenie się od natury oraz niszczenie jej w sposób lekkomyślny powoduje różnorodne deformacje w psychice człowieka. Związane są one z obniżeniem odporności na stres, bezradnością, reakcjami nerwicowymi, negatywnymi zmianami w obrazie własnej osoby oraz ze spadkiem poczucia bezpieczeństwa³. Problemy tego typu dotyczą także najmłodsze pokolenie.

¹ R. Kulik: *W zgodzie z samym sobą, innymi i światem – kluczowe kompetencje w edukacji integralnej*. W: R. Kulik, I. Kułowska: *Zrozumieć siebie na nowo. 10 zasad jak uczyć o przyrodzie, by poszerzyć swoje małe Ja*. Bystra: Pracownia na rzecz Wszystkich Istot, 2010, s. 6.

² R. Kulik: *Jak kształtować postawy proekologiczne*. Katowice: „Śląsk” Wydawnictwo Naukowe, 2001, s. 9.

³ A. Biela, A. Juros: *Wykorzystanie dynamiki grupowej w przekazywaniu informacji o stanie zdrowia i środowiska mieszkańców regionów zagrożonych ekologicznie*. „Przegląd Psychologiczny” 1986, nr 4; R. Dubos: *Pochwała różnorodności*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1986; E. Fronberg:

Dzieje się tak, ponieważ odchodzenie od bezpośredniego kontaktu z naturą na rzecz „bezpiecznego” pobytu w zamkniętych pomieszczeniach, salach przedszkolnych, lekcyjnych, gdzie dzieci zajmują się grami komputerowymi lub oglądaniem programów telewizyjnych, w coraz większym stopniu wpływa na zdrowie młodego pokolenia. Brak ruchu, niedobór świeżego powietrza, poruszanie się w uporządkowanej zamkniętej przestrzeni coraz częściej skutkuje nadpobudliwością psychoruchową, zaburzeniem uwagi i depresją u dzieci⁴. R. Kulik zwraca również uwagę, że większość czasu spędzamy zamknięci w różnych pomieszczeniach, a w trakcie pobytu w środowisku przyrodniczym zachowujemy się i myślimy tak, jakbyśmy byli obcy dla natury⁵.

W literaturze przedmiotu można spotkać się z terminem „zespół deficytu natury”, którym posługuje się w swoich publikacjach Richard Louv. Opisuje on cenę, jaką ludzkość płaci za odwrócenie się od przyrody: zmniejszone użycie zmysłów, niedobór uwagi, częstsze występowanie chorób fizycznych i psychicznych⁶.

Kontakt dziecka z przyrodą

Marta Jermaczek-Sitak w swoich badaniach ankietowych przeprowadzonych wśród rodziców dzieci w wieku szkolnym zapytała respondentów o sposób spędzania czasu przez dzieci, a także stosunek rodziców do różnych dzikich zwierząt (branie pod uwagę potencjalnych zagrożeń związanych z kontaktem z dzikimi zwierzętami). Okazało się, że rodzice ogólnie deklarujący, iż dostrzegają istotną rolę przyrody w rozwoju dziecka, odbierają jako niebezpieczne nawet zupełnie niewielkie i płochliwe zwierzęta, na przykład około 10% rodziców nie pojechałoby na wakacje nawet w miejsce, gdzie można spotkać zaskrońca, łosia, jelenia czy borsuka. Większy odsetek badanych (20–30%) nie pozwoliłby dzieciom bawić się samodzielnie w miejscach, gdzie występują te zwierzęta. Inne pytanie w ankiecie dotyczyło ekosystemów, w których przebywanie jest odpowiednie dla dzieci w wieku szkolnym, oraz częstości odwiedzania takich miejsc przez dzieci – nawet pod opieką rodziców. Kilkanaście procent uczniów nigdy nie było w dolinie rzeki

Nerwice a emocje. Fizjologiczne mechanizmy. Wrocław: Ossolineum, 1979 – podaje za: R. Kulik: *Jak kształtować postawy proekologiczne...*, s. 10.

⁴ U. P o z i o m e k et al.: *Przyrodnicza edukacja przedszkolna i wczesnoszkolna.* Warszawa: Instytut Badań Edukacyjnych, 2016, s. 40.

⁵ R. Kulik: *Jak kształtować postawy proekologiczne...*, s. 36.

⁶ R. Louv: *Ostatnie dziecko lasu.* Warszawa: Grupa Wydawnicza Relacja, 2014, s. 54–55.

czy w zaroślach, a nawet na polach uprawnych, 30% nigdy nie widziało podmokłego lasu łąkowego, prawie 50% nigdy nie było w szuwarach i na torfowisku. Aż 50% rodziców uważa zarośla za miejsce nieodpowiednie do dziecięcych zabaw⁷. Rodzice obawiają się kontaktu swoich dzieci z przyrodą, dostrzegają w niej jedynie źródło niebezpieczeństw bądź nie zdają sobie sprawy z pozytywnych skutków przebywania dzieci w środowisku naturalnym. Może to wynikać z różnego rodzaju przekazów, w tym medialnych, które niejednokrotnie wyolbrzymiają zagrożenia czyhające w przyrodzie. Pojawia się również swego rodzaju kult bezpieczeństwa za wszelką cenę – podejmowane są próby kontrolowania jak największej liczby czynników zewnętrznych, z paranooidalnych powodów eliminowane są wszelkie źródła teoretycznych zagrożeń, niebezpieczeństwo dostrzega się wszędzie i we wszystkim. Dla niektórych rodziców przybywanie w pomieszczeniach domowych jest gwarantem zapewnienia bezpieczeństwa, mimo iż do wypadków może dojść również w domu; przerażające są konsekwencje takiego postępowania dla rozwoju fizycznego i psychicznego dziecka.

Agnieszka Janik w swojej analizie refleksji rodziców, założycieli jednego z leśnych przedszkoli w Niemczech, zwróciła uwagę na zaniepokojenie dorosłych faktem, że dzieci większość wolnego czasu spędzają w zamkniętych pomieszczeniach zamiast na świeżym powietrzu, czego dostrzegalną konsekwencją jest mała odporność dzieci na choroby i przeziębienia, problemy z koncentracją i zachowaniem, zaburzenia percepcji zmysłowej, popadanie w stany bierności i apatii czy nieumiejętność radzenia sobie ze stresem⁸. Tymczasem z badań wynika, że aktywność w otoczeniu przyrody korzystnie wpływa na zdrowie i dobre samopoczucie⁹. Związek pomiędzy aktywnością na świeżym powietrzu w dzieciństwie a późniejszymi odnoszącymi się do środowiska postawami i zachowaniami w dorosłym życiu odnotowali między innymi Nancy M. Wells i Kristi S. Lekies¹⁰, Louise

⁷ M. Jermaczek-Sita k: *Po co nam przyroda? W: W dziką stronę. Rozmowy o edukacji w przyrodzie*. Red. A. Gaszyńska, G. Świderk. Łódź: Ośrodek Działań Ekologicznych „Źródła”, 2016, s. 19–20.

⁸ A. Janik: *Koncepcja pedagogiczna i program leśnych przedszkoli na przykładzie przedszkola w Lipsku na terenie Niemiec*. „Problemy Wczesnej Edukacji” 2015, nr 4 (31), s. 136.

⁹ W. Bird: *Natural Thinking*. https://www.rspb.org.uk/Images/natural_thinking_tcm9-161856.pdf [20.07.2017].

¹⁰ N.M. Wells, K.S. Lekies: *Nature and the Life Course: Pathways from Childhood Nature Experiences to Adult Environmentalism*. „Children, Youth, and Environment” 2006, vol. 16 (1).

Chawla¹¹ oraz organizacje takie jak Forestry Commission Scotland (FCS)¹². Jak twierdzi Chawla, rosnąca liczba publikacji pokazuje, że aktywna troska o środowisko w dorosłym życiu często wynika z pozytywnych doświadczeń z przyrodą z dzieciństwa lub wczesnej młodości oraz z postawy osób stanowiących dla dziecka wzór do naśladowania, które ceniły środowisko naturalne¹³. W 2009 roku w publikacji FCS pt. *Woods for Health Strategy* uznano, że „wykorzystanie terenów leśnych do nauczania dostarcza okazji do aktywności fizycznej i może pozytywnie wpływać na zdrowie i dobre samopoczucie dzieci”¹⁴. Podkreślono również, jak ważne jest, aby wcześniej tworzyć więź dzieci z lasami; „wykazano, że u młodych ludzi taki aktywny udział [w tworzeniu więzi z lasami, w kontaktach z środowiskiem naturalnym – M.Ch.] prowadzi do większego uczestnictwa w takich aktywnościach w późniejszym życiu, a także wywołuje dobre samopoczucie i skłonności do większej troski zarówno o siebie samych, jak i o środowisko naturalne”¹⁵. Istnienie związku pomiędzy doświadczeniem z dzieciństwa a zachowaniami w dorosłym życiu jest uznawane także przez innych badaczy¹⁶.

Kształtowanie świadomości ekologicznej jako cel wychowania przedszkolnego

Termin „ekologia” po raz pierwszy został wprowadzony przez niemieckiego zoologa Ernsta Haeckela w 1869 roku, a pochodzi od greckich słów: *oikos*, co oznacza ‘dom, miejsce życia’, i *logo* – ‘słowo, nauka’. Dosłownie

¹¹ L. Chawla: *Childhood Experiences Associated with Care for the Natural World. A Theoretical Framework for Empirical Results*. „Children, Youth and Environments” 2007, vol. 17 (4).

¹² Forestry Commission Scotland: *Woods for Health Strategy*. <http://scotland.forestry.gov.uk/images/corporate/pdf/fcfc011.pdf> [20.07.2017].

¹³ L. Chawla: *Childhood Experiences Associated with Care for the Natural World...*, s. 114.

¹⁴ Forestry Commission Scotland: *Woods for Health Strategy...*, s. 16. Jeżeli nie podano inaczej, przekłady cytatów z języka angielskiego – M.Ch.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ C. Ward-Thompson, P. Aspinall, A. Montarzano: *The Childhood Factor. Adult Visits to Green Places and the Significance of Childhood Experience*. „Environment and Behaviour” 2008, vol. 40 (1). Por. B. Christie et al.: *Znaczenie outdoor learning w Szkocji: współczesne trendy i perspektywy*. Przeł. A. Parafiniuk. W: *Edukacja przygodą. Outdoor i Adventure Education w Polsce: teoria, przykłady, konteksty*. Red. E. Palmer-Kabacińska, A. Leśny. Warszawa: Fundacja Pracownia Nauki i Przygody, 2012, s. 156.

ekologia oznacza naukę o miejscu życia organizmów (środowisku)¹⁷. Zważywszy na obecny kryzys w relacji człowiek – przyroda, zasadne wydaje się rozpoczynanie edukacji ekologicznej dzieci już od najmwcześniejszych lat życia. Jak czytamy w Narodowej Strategii Edukacji Ekologicznej, „celem wychowania przedszkolnego w sferze kształtowania świadomości ekologicznej jest przede wszystkim:

1. Wyzwalanie chęci oraz kreowanie umiejętności obserwowania środowiska naturalnego.
2. Kształtowanie wrażliwości zarówno na piękno, jak i na szkody w środowisku.
3. Uczenie szacunku dla innych istot.
4. Oddziaływanie na styl życia i świadomość ekologiczną rodziców.
5. Kształtowanie nawyków i zachowań proekologicznych w życiu codziennym”¹⁸.

Realizacja tych celów wymaga:

- rozszerzenia i pogłębienia programu studiów dla wychowawców przedszkolnych, z uwzględnieniem specyficznych potrzeb edukacji ekologicznej wśród przedszkolaków;
- zapewnienia dostępu do atrakcyjnych pomocy dydaktycznych i zabawek;
- zwiększenia liczby adresowanych do najmłodszych programów radiowych i telewizyjnych zawierających treści ekologiczne¹⁹.

Niezwykłe dziwne wydaje się fakt, że wśród tych zaleceń na pierwszym miejscu nie znalazło się umożliwienie dzieciom jak najczęstszego kontaktu ze środowiskiem naturalnym oraz uczenia się poprzez doświadczanie, z użyciem wszystkich zmysłów.

Zdaniem Aliny Budniak, edukacja przyrodnicza to proces całościowy i długotrwały, angażujący wszystkie wymiary człowieka: fizyczny, biologiczny, uczuciowy, motoryczny, twórczy itd. Rezultatem tego procesu powinno być wszechstronne poznanie środowiska. Dlatego też w planowaniu zajęć z dziećmi przedszkolnymi powinno się uwzględniać różne podejścia:

- podejście zmysłowe – wrażenia zmysłowe doznawane przez dziecko w trakcie zajęć;
- podejście naturalistyczne – kontakt dotykowy z okazami organizmów żywych, obserwowanie, identyfikowanie, segregowanie;

¹⁷ T. P a r c z e w s k a: *Edukacja ekologiczna w przedszkolu*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2009, s. 15.

¹⁸ M i n i s t e r s t w o Ś r o d o w i s k a: *Przez edukację do zrównoważonego rozwoju. Narodowa Strategia Edukacji Ekologicznej*. Warszawa: [s.n.], 2001, s. 13.

¹⁹ Ibidem.

- podejście ludyczne – poznawanie i odkrywanie przyrody poprzez zabawę;
- podejście twórcze – rozwijanie swojej wrażliwości, uczuciowości i wyobraźni w kontakcie z naturą²⁰.

Według Teresy Parczewskiej, „edukację ekologiczną należy rozpocząć we wczesnym okresie życia człowieka z uwagi na to, że dzieci w wieku przedszkolnym wykazują na ogół dużą otwartość, wrażliwość na otoczenie (zwłaszcza przyrodnicze), gotowość do jego poznawania, wchodzenia z nim w bezpośredni, polisensoryczny kontakt, do działania i przeżywania”²¹. Richard Louv stwierdza, że „dla młodszego pokolenia przyroda bliższa jest abstrakcji niż rzeczywistości. Coraz częściej jest czymś, co się obserwuje, konsumuje, zakłada na siebie – i ignoruje”²². Niepokojących informacji związanych z tym obszarem dociekań dostarczyły wyniki badań przeprowadzonych przez Andrew Balmforda i jego współpracowników z Wydziału Zoologii Uniwersytetu w Cambridge. Badacze chcieli się dowiedzieć, co dzieci w różnym wieku wiedzą o świecie zwierząt. Dzieci czteroletnie rozpoznawały średnio 32% zwierząt i roślin. Wraz z wiekiem liczba rozpoznawanych zwierząt rosła – ośmiolatki udzielały poprawnych odpowiedzi w 58% przypadków. Potem zdolności nieco malały. Zaskakujące były wyniki identyfikacji postaci pokemonów: podczas gdy czteroletki poprawnie rozpoznały 7% przypadków, ośmiolatki odpowiadały prawidłowo w 78% przypadków. Począwszy od tego wieku, dzieci w sumie identyfikowały pokemony istotnie lepiej niż gatunki zwierząt²³. Autorzy badań ich wyniki komentują następująco: „Obrońcom natury najwyraźniej w mniejszym stopniu niż twórcom pokemonów udaje się wzbudzić zainteresowanie swoim tematem [...]. Z innych badań wiemy, że utrata wiedzy o przyrodzie prowadzi do coraz większego oddalania się od niej. Ludzie troszczą się o to, co znają”²⁴.

Również Ryszard Kulik stwierdza, że powszechna jest sytuacja, w której kilkuletnie dzieci są w stanie rozpoznawać i nazywać wiele marek samochodów, natomiast nie znają podstawowych gatunków drzew²⁵. Coraz większa liczba badań wskazuje, że w tym samym czasie,

²⁰ A. Budniak: *Edukacja społeczno-przyrodnicza dzieci w wieku przedszkolnym i młodszym szkolnym*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls, 2009, s. 163–164.

²¹ T. Parczewska: *Edukacja ekologiczna w przedszkolu...*, s. 44.

²² R. Louv: *Ostatnie dziecko lasu...*, s. 15.

²³ Podaję za: M. Spitzer: *Jak uczy się mózg*. Przeł. M. Guzowska-Dąbrowska. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2011, s. 310–311.

²⁴ A. Balmford et al. – cyt. za: ibidem, s. 311.

²⁵ R. Kulik: *Jak kształtować postawy proekologiczne...*, s. 17.

gdy więź łącząca młodych ludzi ze światem przyrody zanika, obserwuje się bezpośredni i jednoznacznie pozytywny wpływ przyrody na nasze zdrowie psychiczne, fizyczne i duchowe. Niektórzy naukowcy sugerują nawet, że przemysłany kontakt z przyrodą bywa bardzo skuteczną formą terapii zaburzeń deficytu uwagi i innych schorzeń. Dzieci potrzebują kontaktu z przyrodą w takim samym stopniu, w jakim niezbędne jest im właściwe odżywianie czy odpowiednia ilość snu²⁶. Niestety dzieci spędzają coraz mniej czasu na zabawach na świeżym powietrzu czy w ogóle na zabawach swobodnych. Według badań Sandry Hofferth z Uniwersytetu Maryland, w latach 1997–2003 o połowę zmalała liczba dzieci poświęcających czas na takie zajęcia, jak wędrówki, spacer, wędkowanie, zabawy na plaży czy uprawianie ogródka²⁷. Według raportu na temat wędkarstwa, myślistwa oraz dzikiej przyrody wykonanego na zamówienie Amerykańskiego Departamentu Spraw Wewnętrznych, liczba Amerykanów biorących udział w tradycyjnym rekreacyjnym obserwowaniu przyrody w latach 1991–2001 spadła z 76 milionów (w 1991 roku) do 66 milionów (w 2001)²⁸.

Istotną rolę w budowaniu potrzeby kontaktu dziecka z przyrodą odgrywają placówki edukacyjne. W dzisiejszej szkole, a nawet w przedszkolu, nadal jednak zbyt często nauczyciel nastawiony jest głównie na werbalne przekazywanie podopiecznym maksimum wiedzy. Poglądowość polega na użyciu odpowiednich tablic, planszy, ilustracji, rzadziej naturalnych okazów, często zajęcia odbywają się jedynie w sali przedszkolnej lub klasie szkolnej, a więc w środowisku oderwanym od kontekstu. Jak funkcjonuje taka wiedza, ilustruje przykład przytoczony przez Aleksandra Nałaskowskiego: „W ogrodzie polskiej fauny pod Bydgoszczą natknąłem się na wycieczkę maluchów poznających zwierzęta. W pewnym momencie wychowawczyni poprosiła o podanie nazwy zwierzęcia, przy którego klatce stały dzieci (był to zając). Żadne z dzieci nie umiało prawidłowo podać tejże nazwy. Wówczas pani powiedziała: »Przypomnijcie sobie planszę, która wisi w naszej klasie nad drzwiami«. Reakcja dzieci była natychmiastowa: »zajaczek!«. Zając nie był dla nich zwierzęciem, lecz ilustracją, planszą, elementem programu nauczania”²⁹.

Ciekawych wyników w zakresie efektywności edukacji w terenie, opartej na własnych doświadczeniach dzieci i ich kontakcie ze środowiskiem naturalnym, dostarczają amerykańskie badania Krajowej

²⁶ R. L o u v: *Ostatnie dziecko lasu...*, s. 16.

²⁷ Ibidem, s. 52.

²⁸ Ibidem, s. 238.

²⁹ A. N a ł a s k o w s k i: *Niepokój o szkołę*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls, 1994, s. 171.

Grupy ds. Edukacji i Środowiska. Stworzony przez badaczy raport pt. *Jak zlikwidować nierówności w wynikach w nauce* ukazał się w 2002 roku. Grupa przez 10 lat współpracowała ze 150 szkołami z 16 stanów – współpraca miała na celu odnalezienie modelowych programów nauczania w terenie oraz sprawdzenie, jak uczniowie radzą sobie w standaryzowanych testach. Wyniki badań pokazały, że edukacja w terenie prowadzi do poprawy wyników nauczania w dziedzinie nauk społecznych, przyrodniczych, nauczania języka i kultury oraz matematyki, poprawy wyników testów standaryzowanych i średniej oceny GPA oraz rozwinięcia umiejętności rozwiązywania problemów, myślenia krytycznego i podejmowania decyzji³⁰. Dowodzi to, iż ważna jest edukacja o środowisku naturalnym, ale także poprzez kontakt z przyrodą, w terenie, co sumarycznie powinno zaowocować edukacją dla środowiska.

Niezwykle ważne jest budowanie w dzieciach od najmłodszych lat postawy proekologicznej. Wiesław Stawiński postawami wobec przyrody i środowiska nazywa „trwałe dyspozycje konkretnego człowieka do oceniania m.in. zjawisk i procesów przyrodniczych, znaczenia roślin i zwierząt w przyrodzie i życiu człowieka, stosunku człowieka wobec przyrody, stanu środowiska i spraw jego ochrony oraz do emocjonalnego reagowania zgodnie z przekonaniami wynikającymi z posiadanej wiedzy biologicznej i środowiskowej”³¹. Teresa Parczewska podkreśla, że postawa taka nie jest wrodzoną właściwością, lecz kształtuje się przez długotrwały kontakt ze środowiskiem zewnętrznym pod wpływem czynników związanych z aktywnością własną oraz pod wpływem osób i instytucji, z którymi jednostka ma do czynienia w trakcie swojego rozwoju³². Obecne dzieci i młodzież staną się modelami dla własnych dzieci w procesie socjalizacji. Wykorzystywane do tej pory sposoby kształtowania postaw prośrodowiskowych i świadomości ekologicznej w tradycyjnym systemie szkolnym, oparte na przekazywaniu informacji, przynoszą efekty raczej niezadowolające³³. Prowadzone badania dotyczące stosunku młodzieży do problemów środowiskowych wskazują na niedostateczny poziom jej świadomości ekologicznej³⁴.

³⁰ R. Louv: *Ostatnie dziecko lasu...*, s. 249.

³¹ W. Stawiński: *Kształtowanie postaw w nauczaniu biologii i ochrony środowiska*. W: Idem: *Dydaktyka biologii i ochrony środowiska*. Warszawa-Poznań: PWN, 2000, s. 100.

³² T. Parczewska: *Edukacja ekologiczna w przedszkolu...*, s. 39.

³³ Por. G. Bożek: *Jesteśmy jednej Ziemi. Wychowanie i edukacja ekologiczna dzieci i młodzieży*. Krosno: SKA „Kaktus”, 1998.

³⁴ Por. *Bezpieczeństwo ekologiczne w świadomości młodzieży*. Red. D. Cichy. Katowice: Almapress, 1993; T. Burger: *Świadomość ekologiczna: między lękiem a działaniem*. [Raport. 1/1992]. Warszawa: Instytut na rzecz Ekorozwoju, 1992.

Istnieje zatem pilna potrzeba poszukiwania innych form i środków edukacji ekologicznej, które mogłyby uzupełnić lub wzbogacić tradycyjne zabiegi edukacyjne o nowe ważne aspekty związane z kształtowaniem pozytywnego stosunku człowieka do środowiska naturalnego³⁵. Wydaje się, że leśne przedszkola mogą być jedną z propozycji, które pomogą budować postawę proekologiczną dzieci od najmłodszych lat.

Umiejscowienie leśnych przedszkoli w teorii pedagogicznej oraz historia ich powstania

Richard Louv zauważa, że coraz większa liczba pedagogów skłania się ku podejściu, które uzupełnia edukację o bezpośrednie doświadczanie przyrody, a zwłaszcza kontakt z nią. Píše: „definicje i nomenklatura tego ruchu stanowią istny labirynt. W ostatnich dziesięcioleciach nazywano go: nauką ukierunkowaną na społeczność lokalną, edukacją bioregionalną, nauczaniem przez doświadczanie, a od niedawna także pedagogiką miejsca i edukacją ekologiczną w terenie. Jakkolwiek ją nazywać, edukacja ekologiczna w terenie to bez wątpienia jedno z antidotów na zaburzenia deficytu natury. Chodzi o to, by umieścić klasę lekcyjną w samym centrum społeczności lokalnej, włączając w to otoczenie przyrody”³⁶.

Edukacja zwana ekologiczną, przyrodniczą, leśną czy też środowiskową to jeden z aspektów edukacji traktowanych w literaturze jako składowa *outdoor/adventure education*. W modelu opracowanym przez Simona Priestę edukacja ekologiczna „wyrasta” z *outdoor education*, stając się, razem z *adventure education*, fundamentem istotnych elementów procesu nauczania poprzez przeżycia i przygodę. Z kolei Ken Gilbertson, Timothy Bates, Terry McLaughlin i Alan Ewert uznają edukację ekologiczną za element, który wraz z samorozwojem oraz umiejętnościami fizycznymi współtworzy *outdoor education*³⁷. Leśne przedszkola wpisują się w nurt *outdoor education*, *adventure education*, dla których w języku polskim jednym z odpowiedników pojęciowych jest „pedagogika przygody”. W Polsce pedagogika przygody reprezentowana jest przez dosyć bogaty repertuar działań praktycznych i rozwijające się

³⁵ R. Kulik: *Jak kształtować postawy proekologiczne...*, s. 11.

³⁶ R. Louv: *Ostatnie dziecko lasu...*, s. 248.

³⁷ K. Gilbertson et al.: *Outdoor Education. Methods and Strategies*. Champaign, IL: Human Kinetics, 2006, s. 5–6 – podają za: K. Dytrych: *Przygoda w przyrodzie*. W: *Przygoda w edukacji i edukacja w przyrodzie. Outdoor i adventure education w Polsce*. Red. A. Bąk, A. Leśny, E. Palmer-Kabacińska. Warszawa: Fundacja Pracownia Nauki i Przygody, 2014, s. 170–171.

stopniowo zaplecze teoretyczne. Na płaszczyźnie językowej również podejmowane są próby uporządkowania teorii *outdoor education* i *adventure education*. Agnieszka Leśny wskazuje kilka nazw na określenie nurtów *outdoor/adventure*; znaczenia tych nazw nie zawsze są tożsame i nie zawsze pokrywają się z oryginalnym pojęciem *adventure education*. W literaturze występują takie pojęcia, jak „edukacja przygodą”, „pedagogika przygody”, „wychowanie plenerowe”, „plenerowość”, „edukacja przygodowa”, „turystyka przygodowa”, „pedagogika przeżyć”³⁸. Koncepcja leśnych przedszkoli ma swoje źródła także w teoriach silnie zakorzenionych w polskiej myśli humanistycznej. Zaliczyć do nich należy teorie dające podwaliny pod nowoczesne procesy uczenia się-nauczania, ukazujące dziecko jako osobę konstruuującą wiedzę o świecie w trakcie rozlicznych kontaktów z otoczeniem (na przykład teorie Jerome’a Brunera, Johna Deweya, Jeana Piageta, Lwa Wygotskiego)³⁹. W podejściu konstruktywistycznym zakłada się, że dziecko poprzez samodzielne działanie, zaangażowanie i aktywność konstruuje własne rozumienie rzeczywistości. Dziecko jest aktywnym naukowcem, badaczem i eksploratorem, a nie jedynie biernym odbiorcą informacji. Postawione w sytuacji konfliktu poznawczego doświadcza rzeczywistości i konstruuje nową wiedzę, jednocześnie przekształcając swoje dotychczasowe struktury poznawcze⁴⁰.

„Tradycja leśnych przedszkoli sięga 1954 roku, kiedy to grupę rodziców niewielkiego duńskiego miasteczka zaintrygowało podejście wychowawcze jednej z matek – Elle Flatauem – która codziennie odbywała spacer ze swoimi dziećmi do lasu. Zainteresowani rodzice postanowili podjąć podobną inicjatywę i wraz z końcem XX wieku założyli pierwsze leśne przedszkole (w języku duńskim – *skovbornehave*)”⁴¹. W latach sześćdziesiątych XX wieku w Szwecji powstało podobne miejsce. Jego program edukacyjny był oparty na cyklach natury i porach roku. Przedszkole zostało stworzone przez Goesta Frohma, a funkcjonowało zgodnie z ideą *Skogsmulle* – *Skog* oznacza ‘drewno’ w języku szwedzkim, a *Mulle* jest jedną z czterech fikcyjnych postaci, które stworzył inicjator przedszkola, by wprowadzić dzieci w świat przyrody (pozostali to: *Laxe* – reprezentujący żywioł wody, *Fjällfina* – reprezentująca

³⁸ Por. A. Leśny: *Pedagogika przygody – konteksty teoretyczne*. W: *Przygoda w edukacji i edukacja w przygodzie...*, s. 41.

³⁹ A. Janik: *Koncepcja pedagogiczna i program leśnych przedszkoli...*, s. 134.

⁴⁰ W. Puślecki: *Konstruktywistyczna metoda projektów i jej stosowanie we wczesnej edukacji*. W: *Wczesna edukacja dziecka – perspektywy i zagrożenia*. Red. S. Włoch. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2009, s. 243–244.

⁴¹ A. Janik: *Koncepcja pedagogiczna i program leśnych przedszkoli...*, s. 134.

góry, i Nova – symbol nieskażonej przyrody)⁴². Idea leśnych przedszkoli w krótkim czasie rozprzestrzeniła się poza obszar krajów skandynawskich, a oparte na niej przedszkola zaczęły powstawać między innymi w Niemczech. Z biegiem czasu idea stawała się coraz bardziej popularna. „W roku 2005 w Niemczech istniało ponad 450 leśnych przedszkoli. Inne źródła podają liczbę sięgającą 800. W Danii jest ich obecnie około 80. Koncepcja ta przyjęła się także w Czechach, Austrii, Szwajcarii, Wielkiej Brytanii czy Stanach Zjednoczonych”⁴³. Twórcom leśnych przedszkoli przyświeca cel, aby ich podopieczni rozwijali swoje kompetencje komunikacyjne i społeczne, doskonalili sprawność fizyczną oraz twórcze myślenie i działanie, a świat poznawali, korzystając ze wszystkich zmysłów. W Polsce leśne przedszkola są zjawiskiem nowym, wartym bliższego poznania.

Funkcjonowanie leśnych przedszkoli

Leśne przedszkola zdają się swego rodzaju powrotem do przeszłości, kiedy to dzieci spędzały większą część dnia na świeżym powietrzu, w kontakcie z naturą. Cechą charakterystyczną leśnych przedszkoli jest spędzanie przez dzieci do 80% czasu w roku poza budynkiem, na łonie natury (tzw. wychowanie „bez drzwi i ścian”). Zdarza się, że zagraniczne leśne przedszkola w ogóle nie posiadają żadnej stałej bazy lokalowej. W razie niepogody korzystają z zaprzyjaźnionych miejsc, takich jak biblioteki, muzea. Polskie leśne przedszkola dysponują różnego rodzaju bazami – budynkami, jurtami, namiotami sferycznymi. Idei leśnych przedszkoli towarzyszy zasada, która mówi, że nie ma złej pogody, jest tylko nieodpowiednie ubranie. Dlatego leśne przedszkolaki muszą mieć strój odpowiedni w danych warunkach atmosferycznych, na świeżym powietrzu przebywają także podczas deszczu czy zimą. Dzieci spędzają czas w grupach różnowiekowych (2,5–6 lat). Jest to model rodzinny, w którym młodsze dzieci naśladują starsze, a starsze opiekują się młodszymi.

Ogólne założenia pedagogiczne koncepcji leśnego przedszkola to:

- „edukacja całościowa (holistyczna),
- stwarzanie przestrzeni dla własnych (inicjowanych przez dziecko) gier i zabaw w naturze,
- traktowanie każdego dziecka jako odkrywcy i naśladowcy,

⁴² J. Romanik: *Leśne przedszkola – bez murów, z otwarciem na naturę*. <http://dziecisawazne.pl/lesne-przedszkola-bez-murow-z-otwarciem-na-nature> [18.07.2017].

⁴³ A. Janik: *Koncepcja pedagogiczna i program leśnych przedszkoli...*, s. 134.

- postrzeganie zmysłowe oraz rozwój motoryczny jako najważniejszy fundament późniejszego procesu uczenia (się),
- rozwój osobowości dziecka do odpowiedzialności za siebie i dojrzałego funkcjonowania w grupie (wspólnocie)⁴⁴.

W koncepcji leśnych przedszkoli „rozwój dziecka jest ujęty holistycznie (całościowo), tzn. poprzez swoje zaangażowanie emocjonalne (**»serce«**), intelektualną aktywność (**»głowa«**), poprzez zmysłowe doświadczenie (**»ręce«**) dzieci rozwijają swoje kompetencje i umiejętności. Każdy wymiar rozwoju osobowego człowieka – rozwój fizyczny, psychiczny, intelektualny, religijny, społeczny, przyrodniczy itd. – jest równo i wszechstronnie traktowany w codziennym rozkładzie zajęć i planie rocznym⁴⁵. Przedszkola leśne pozwalają na doświadczenie innej niż w tradycyjnych budynkach przedszkolnych **akustyki**. „Cisza pomaga nabrać siły, regenerować się, pomaga w koncentracji i utrzymaniu wewnętrznego (s)pokoju. W naturze dzieci korzystają z codziennych i częstych okazji do doświadczenia ciszy – na polanie, w szałasie, w namiocie czy na specjalnej »leśnej sofie«⁴⁶.

Według Macieja Mrozowskiego, „dziecko w leśnym przedszkolu może realizować swoją najważniejszą potrzebę nieskrępowanego, różnorodnego ruchu⁴⁷. Las jest bogatym środowiskiem stwarzającym dziecku na każdym kroku okazję do badania świata. „Dzieci w wieku przedszkolnym mają naturalną potrzebę eksploracji rzeczywistości, głównie przez przekształcanie jej, eksperymentowanie. Świat poznają w toku aktywności własnej, polisensorycznie i na konkretnym materiale [...]. Poza tym w zróżnicowanym, obszernym i nieustrukturyzowanym otoczeniu leśnym dzieci nieustannie ćwiczą koncentrację uwagi (w czasie niemal każdego wykonywanego ruchu), spostrzeganie, które odbywa się podczas stałej obserwacji zmiennego świata przyrody, pamięć, uzależnioną od dwóch poprzednich funkcji poznawczych, oraz myślenie – dzięki niezwykle dużej ilości napotykanych na łonie natury problemów (zarówno motorycznych, jak i stricte kognitywnych)⁴⁸. Rola

⁴⁴ A. Kudraszow: *Leśne przedszkole – nauka poszła w las!* <https://dziecisa.wazne.pl/lesne-przedszkole/> [15.07.2017].

⁴⁵ R. Ryśka: *Przedszkola leśne. Kilka refleksji o wychowaniu w lesie*. „Dzikie Życie” 2016, nr 2 (260). <http://dzikiezycie.pl/archiwum/2016/luty-2016/przed-szkola-lesne-kilka-refleksji-o-wychowaniu-w-lesie> [15.07.2017].

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ Kto zobaczy w lesie dzika...? Z M. Mrozowskim rozmawia A. Chomczyńska. W: *W dziką stronę. Rozmowy o edukacji w przyrodzie*. Red. A. Galszyńska, G. Świderek. Łódź: Ośrodek Działań Ekologicznych „Źródła”, 2016, s. 99.

⁴⁸ Ibidem, s. 100.

nauczyciela polega na dyskretnym towarzyszeniu dziecku i niezbędnej interwencji, gdy jest ona konieczna⁴⁹.

Leśne przedszkola czerpią z różnych inspiracji: z założeń pedagogiki waldorfskiej, Montessori, z edukacji demokratycznej, jak i teorii *flow learning* Josepha Cornella. Każda z tych placówek, mimo że łączy je hasło „leśne przedszkole”, funkcjonuje w jedyny i niepowtarzalny sposób. Na oficjalnej mapie leśnych przedszkoli w Polsce można znaleźć obecnie 27 placówek⁵⁰:

- w województwie łódzkim – Widnokrag;
- w województwie podlaskim – Puszczyk;
- w województwie pomorskim: Wilczek, Ecoludek, Baza Marzeń, AQQ Montessori, Dziczki, Leśne Przedszkole Montessori;
- w województwie małopolskim – Dzika Osada oraz przedszkole w gminie Krzeszowice;
- w województwie wielkopolskim – Tropieciele Przygód im. św. Franciszka, Gajówka, Na Bosaka, Ryś, Lisia Baza;
- w województwie świętokrzyskim – Dziupla;
- w województwie mazowieckim – Podkrzaczek, Leśna Droga, Leśne Zuchy, Leśne Grupy A. Lipskiej, Zielone Przedszkole, Włóczykij, Szumi-Szum;
- w województwie dolnośląskim – Kasztanki oraz Leśna Szkołka w Kopąncu;
- w województwie śląskim – Naturalne Przedszkole i Szkoła „Bukowy Dom”, Montessori Mountain School.

Obecnie najwięcej tego typu placówek działa w Warszawie, Poznaniu i jego okolicach oraz Trójmieście. Omówienie występujących pomiędzy poszczególnymi przedszkolami różnic i podobieństw stanowiłoby materiał na kolejny obszerny artykuł. Stąd w niniejszym tekście szerszej przedstawiona zostanie tylko jedna placówka.

Przedszkole Leśne „Puszczyk” w Białymstoku

Wizyta studyjna w Przedszkolu Leśnym „Puszczyk” w Białymstoku miała miejsce w dniach 12–14 lipca 2017 roku. Przedszkole funkcjonuje

⁴⁹ E. Kaliszuk, A. Kaliszuk: *O co chodzi w leśnym przedszkolu*. „Dzikie Życie” 2016, nr 2 (260). <http://dzikiezycie.pl/archiwum/2016/luty-2016/o-co-chodzi-w-lesnym-przedszkolu> [15.07.2017].

⁵⁰ Mapa przedszkoli leśnych w Polsce. <https://www.google.com/maps/d/viewer?mid=18-WqLOPL-BpCrmgVy2VhBLjlqOE&ll=54.30344445171185%2C18.313263967246712&z=9> [23.07.2017].

od października 2015 roku. Rozkład dnia w tym przedszkolau prezentuje się następująco:

- 7.00–9.30 Poranek: śniadanie, zabawy swobodne, praca własna, pakowanie wózka na wyprawę
- 9.30–9.50 Krąg: czas na wspólne powitanie dnia, wprowadzenie w tematykę dnia, omówienie zasad bezpieczeństwa
- 10.00–13.00 Wyprawa: wędrówka po lesie, II śniadanie, praca własna (indywidualna realizacja założeń dydaktyczno-wychowawczych); w porze zimowej powrót do bazy około godziny 12.00, praca własna odbywa się w namiocie
- 13.15–14.30 Pora obiadowa: toaleta, przygotowanie do obiadu, obiad, odpoczynek; przed obiadem dzieci opróżniają pojemniki śniadaniowe – nietknięte jedzenie wkładane jest do koszyka z podwieczorkiem; obiad nakładany jest do pojemników
- 14.30–15.00 Popołudnie: zabawy dowolne, podwieczorek (rodzice przynoszą produkty i wkładają do wspólnego koszyka, preferowane produkty to owoce i warzywa)
- 15.10–17.30 Warsztaty: zabawy dowolne, ruchowe, przyrodnicze, artystyczne itp.⁵¹

Zaleca się, aby dzieci w miarę możliwości przyjeżdżały do przedszkola po pierwszym śniadaniu, co wynika z dbałości o czas spędzony z rodzicami w domu przy posiłku. Drugie śniadanie oraz podwieczorek dzieci przynoszą w śniadaniówkach. Budzi to w dzieciach dużą ciekawość i ekscytację podczas odpakowywania śniadania.

Grupa liczy 12–15 dzieci, którymi opiekuje się dwóch wychowawców. W Puszczyku realizowana jest podstawa programowa MEN. Dzieci objęte są diagnozą logopedyczną, uczą się angielskiego, mają zajęcia z rytmiki, jeżdżą na przedstawienia teatralne. Bazą przedszkola jest namiot sferyczny usytuowany na terenie siedziby nadleśnictwa Dojlidy. Dzieci korzystają z terenu rezerwatu przyrody Antoniuk. Jednostką odpowiedzialną za prowadzenie i zarządzanie projektem jest Fundacja Trzy cztery ry! powołana do tego celu przez grupę zaangażowanych rodziców. Impulsem do powstania Fundacji stała się potrzeba stworzenia unikalnego miejsca oraz poszukiwania nowej, lepszej jakości w opiece nad dziećmi⁵².

⁵¹ Na podstawie materiałów szkoleniowych przygotowanych przez Polski Instytut Przedszkoli Leśnych, opracowanych przez Agatę Preuss, oraz obserwacji własnych podczas wizyty studyjnej w Przedszkolu Leśnym „Puszczyk”.

⁵² Na podstawie: „Puszczyk”. Leśne Przedszkole. Strona główna. <http://puszczyk.edu.pl/> [10.07.2017], oraz rozmowy z wychowawczynią grupy przedszkolnej – Agatą Preuss.

Z myślą o szerzeniu idei przedszkoli leśnych w Polsce powstał Polski Instytut Przedszkoli Leśnych. Jego misją jest zrzeszanie, wspieranie i edukowanie miłośników leśnej edukacji przedszkolnej⁵³. Instytut promuje inicjatywy związane z ideą leśnych przedszkoli na swoim facebookowym profilu.

Stosunek rodziców do idei leśnych przedszkoli – badania ankietowe

Aby poznać stosunek rodziców do idei leśnych przedszkoli, przeprowadzono badanie ankietowe, w którym wzięło udział 75 respondentów. W instrukcji do ankiety zawarto link do artykułu dotyczącego założeń funkcjonowania leśnych przedszkoli; miał on stanowić źródło informacji dla osób, którym idea ta nie była znana. Ankieta miała formę elektroniczną⁵⁴ i została upowszechniona wśród internautów między innymi poprzez profile facebookowe takich organizacji, jak Fundacja Parku Śląskiego, Stowarzyszenie Wolnej Herbaty, Śląskie – Edukacja Przyrodnicza, oraz profile osób prywatnych. Dane zostały zebrane w okresie od 23 czerwca do 22 lipca 2017 roku. W badaniu wzięło udział 61 kobiet (81,3%) oraz 14 mężczyzn (18,7%). Ponad połowę respondentów stanowili rodzice/opiekunowie dzieci w wieku przedszkolnym (62,7%), a 42,7% osób zadeklarowało, że ich dzieci uczęszczają do przedszkola. Rodzice dzieci uczęszczających do przedszkola stwierdzili, że są zadowoleni z placówki, do której chodzi ich dziecko. Jednocześnie respondenci w większości odpowiedzieli, że podoba im się idea leśnego przedszkola (80% – „zdecydowanie tak”, 12% – „raczej tak”); 88% respondentów chciałoby, żeby ich dziecko chodziło do leśnego przedszkola, natomiast 85,3% poleciłoby leśne przedszkole dla dzieci swoich krewnych lub znajomych. Dane te pokazują pozytywny stosunek respondentów do proponowanej idei. Respondenci wskazywali w ankiecie różne miejsca na Śląsku (na przykład Park Śląski), na których terenie mogłoby funkcjonować leśne przedszkole. Wskazuje to na zapotrzebowanie na tego typu propozycje w województwie śląskim. Podjęte działania mają charakter badań wstępnych i wymagają rozbudowania oraz kontynuacji, aby móc na ich bazie wyciągnąć szersze wnioski.

⁵³ Polski Instytut Przedszkoli Leśnych. <https://www.facebook.com/lesne-przedszkola/> [23.07.2017].

⁵⁴ Ankieta elektroniczna stworzona za pośrednictwem portalu www.my.surveio.com – M. Ch r i s t: *Leśne przedszkole na terenie Śląska*. <https://www.surveio.com/survey/d/B3A9K5A3T2O7C5B2F> [22.07.2017].

Podsumowanie

Kontakt ze środowiskiem naturalnym może i powinien być budującym doświadczeniem. Skoro budzi w wielu przypadkach tak wiele obaw i niepewności, warto zastanowić się, co stanowi ich przyczynę i jak je zlikwidować. Idea leśnych przedszkoli wpisuje się w nurt rozwiązań, które mogą pomóc w przeciwdziałaniu wspomnianemu zespołowi deficytu natury. Jednak aby tak się stało, warto promować inicjatywy z tego zakresu realizowane przez jednostki, które wypracowały już sprawdzone rozwiązania i chcą się dzielić swoimi doświadczeniami. Niezbędne są również zmiany systemowe dotyczące leśnych przedszkoli. Obecnie w Polsce wiele z nich działa jako projekty fundacji lub stowarzyszeń, ponieważ system nie jest jeszcze gotowy na przyjęcie takiej formy edukacji przedszkolnej; chodzi tu chociażby o częściowo potrzebne, ale niezwykle sztywne wymogi Państwowej Inspekcji Sanitarnej. Działające pod szyldem fundacji lub stowarzyszeń podmioty prowadzące leśne przedszkola często nie mogą liczyć na dotacje z budżetu gminy. Obserwujemy jednak obecnie stały rozrost sieci leśnych przedszkoli w Polsce, co oznacza, że ich inicjatorzy nie zniechęcają się pojawiającymi się trudnościami. Tym samym w walce z biurokracją wygrywa przekonanie co do słuszności podejmowanych działań i decyzji. Gdy poznaje się założycieli i pracowników leśnych przedszkoli, można zauważyć, że ludzi tych łączy ogromna pasja i umiejętność zarażania nią innych – zarówno dorosłych, jak i dzieci.

Trafnym podsumowaniem poczynionych w tym tekście rozważań mogą być słowa Richarda Louva, który stwierdził, że „pasja jest osadzona w osobistym doświadczeniu. Pasja bierze się z samej ziemi, wydobyta ubłoconymi rączkami dziecka. Podróżuje w górę upačkanych trawą rękawów prosto do serca. Jeśli mamy uratować ochronę środowiska i samo środowisko, musimy uchronić nasz gatunek wskaźnikowy zagrożony wyginięciem: dziecko na łonie natury”⁵⁵.

Bibliografia

- Bezpieczeństwo ekologiczne w świadomości młodzieży.* Red. D. Cichy. Katowice: Almapress, 1993.
- Biela A., Juros A.: *Wykorzystanie dynamiki grupowej w przekazywaniu informacji o stanie zdrowia i środowiska mieszkańców regionów zagrożonych ekologicznie.* „Przegląd Psychologiczny” 1986, nr 4.

⁵⁵ R. Louv: *Ostatnie dziecko lasu...*, s. 198.

- Bird W.: *Natural Thinking*. https://www.rspb.org.uk/Images/natural_thinking_tcm9-161856.pdf [20.07.2017].
- Bożek G.: *Jesteśmy jednej Ziemi. Wychowanie i edukacja ekologiczna dzieci i młodzieży*. Krosno: SKA „Kaktus”, 1998.
- Budniak A.: *Edukacja społeczno-przyrodnicza dzieci w wieku przedszkolnym i młodszym szkolnym*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls, 2009.
- Burger T.: *Świadomość ekologiczna: między lękiem a działaniem*. [Raport. 1/2992]. Warszawa: Instytut na rzecz Ekorozwoju, 1992.
- Chawla L.: *Childhood Experiences Associated with Care for the Natural World. A Theoretical Framework for Empirical Results*. „Children, Youth and Environments” 2007, vol. 17 (4).
- Chomczyńska A.: *Kto zobaczy w lesie dzika...? W: W dziką stronę. Rozmowy o edukacji w przyrodzie*. Red. A. Gaszyńska, G. Świderk. Łódź: Ośrodek Działań Ekologicznych „Źródła”, 2016.
- Christ M.: *Leśne przedszkole na terenie Śląska*. <https://www.surveio.com/survey/d/B3A9K5A3T2O7C5B2F> [22.07.2017].
- Christie B. et al.: *Znaczenie outdoor learning w Szkocji: współczesne trendy i perspektywy*. Przeł. A. Parafiniuk. W: *Edukacja przygodą. Outdoor i Adventure Education w Polsce: teoria, przykłady, konteksty*. Red. E. Palmer-Kabacińska, A. Leśny. Warszawa: Fundacja Pracownia Nauki i Przygody, 2012.
- Dubos R.: *Pochwała różnorodności*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1986.
- Dytrych K.: *Przygoda w przyrodzie*. W: *Przygoda w edukacji i edukacja w przyrodzie. Outdoor i adventure education w Polsce*. Red. A. Bąk, A. Leśny, E. Palmer-Kabacińska. Warszawa: Fundacja Pracownia Nauki i Przygody, 2014.
- Forestry Commission Scotland: *Woods for Health Strategy*. <http://scotland.forestry.gov.uk/images/corporate/pdf/fcfc011.pdf> [20.07.2017].
- Fronberg E.: *Nerwice a emocje. Fizjologiczne mechanizmy*. Wrocław: Ossolineum, 1979.
- Janik A.: *Koncepcja pedagogiczna i program leśnych przedszkoli na przykładzie przedszkola w Lipsku na terenie Niemiec*. „Problemy Wczesnej Edukacji” 2015, nr 4 (31).
- Jermaczek-Sitak M.: *Po co nam przyroda? W: W dziką stronę. Rozmowy o edukacji w przyrodzie*. Red. A. Gaszyńska, G. Świderk. Łódź: Ośrodek Działań Ekologicznych „Źródła”, 2016.
- Kaliszук E., Kaliszук A.: *O co chodzi w leśnym przedszkolu*. „Dziki Życie” 2016, nr 2 (260). <http://dzikiezycie.pl/archiwum/2016/luty-2016/o-co-chodzi-w-lesnym-przedszkolu> [15.07.2017].

- Kulik R.: *Jak kształtować postawy proekologiczne*. Katowice: „Śląsk” Wydawnictwo Naukowe, 2001.
- Kulik R.: *W zgodzie z samym sobą, innymi i światem – kluczowe kompetencje w edukacji integralnej*. W: R. Kulik, I. Kuko w k a: *Zrozumieć siebie na nowo. 10 zasad jak uczyć o przyrodzie, by poszerzyć swoje małe Ja*. Bystra: Pracownia na rzecz Wszystkich Istot, 2010.
- Leśny A.: *Pedagogika przygody – konteksty teoretyczne*. W: *Przygoda w edukacji i edukacja w przyrodzie. Outdoor i adventure education w Polsce*. Red. A. Bąk, A. Leśny, E. Palmer - K a b a c i ń s k a. Warszawa: Fundacja Pracownia Nauki i Przygody, 2014.
- Lou v R.: *Ostatnie dziecko lasu*. Warszawa: Grupa Wydawnicza Relacja, 2014.
- Mapa przedszkoli leśnych w Polsce*. <https://www.google.com/maps/d/viewer?mid=18-WqLOPL-BpCrmgVy2VhBLj1qOE&ll=54.303444445171185%2C18.313263967246712&z=9> [23.07.2017].
- Ministerstwo Środowiska: *Przez edukację do zrównoważonego rozwoju. Narodowa Strategia Edukacji Ekologicznej*. Warszawa: [s.n.], 2001.
- Na l a s k o w s k i A.: *Niepokój o szkołę*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls, 1994.
- P a r c z e w s k a T.: *Edukacja ekologiczna w przedszkolu*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2009.
- Polski Instytut Przedszkoli Leśnych. <https://www.facebook.com/lesne-przedszkola/> [23.07.2017].
- P o z i o m e k U. et al.: *Przyrodnicza edukacja przedszkolna i wczesnoszkolna*. Warszawa: Instytut Badań Edukacyjnych, 2016.
- „Puszczyk”. Leśne Przedszkole. Strona główna. <http://puszczyk.edu.pl/> [10.07.2017].
- P u ś l e c k i W.: *Konstruktywistyczna metoda projektów i jej stosowanie we wczesnej edukacji*. W: *Wczesna edukacja dziecka – perspektywy i zagrożenia*. Red. S. W ł o c h. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2009.
- R o m a n i a k J.: *Leśne przedszkola – bez murów, z otwarciem na naturę*. <http://dziecisawazne.pl/lesne-przedszkola-bez-murow-z-otwarciem-na-nature> [18.07.2017].
- R y s z k a R.: *Przedszkola leśne. Kilka refleksji o wychowaniu w lesie*. „Dziki Życie” 2016, nr 2 (260). <http://dzikiezycie.pl/archiwum/2016/luty-2016/przedszkola-lesne-kilka-refleksji-o-wychowaniu-w-lesie> [15.07.2017].
- S p i t z e r M.: *Jak uczy się mózg*. Przeł. M. G u z o w s k a - D ą b r o w s k a. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2011.

Stawiński W.: *Kształtowanie postaw w nauczaniu biologii i ochrony środowiska*. W: Idem: *Dydaktyka biologii i ochrony środowiska*. Warszawa-Poznań: PWN, 2000.

Ward-Thompson C., Aspinall P., Montarzino A.: *The Childhood Factor. Adult Visits to Green Places and the Significance of Childhood Experience*. „Environment and Behaviour” 2008, vol. 40 (1).

Wells N.M., Lekies K.S.: *Nature and the Life Course: Pathways from Childhood Nature Experiences to Adult Environmentalism*. „Children, Youth, and Environment” 2006, vol. 16 (1).

Wurzeln und Flügel e.V. www.wurzelnundfluegel.net [20.07.2017].

Magdalena Christ

Forest Kindergartens as the Means to Overcome the Nature Deficit Disorder

Summary: This article refers to the issue of the crisis in the human-nature relationship. Referring to the findings of other authors' research, it reveals the dangers of alienating the human being from the environment, as well as the positive results of the human being's contact with nature. It proves there is a need for implementing environmental training as early as in preschool education. The article puts forward the idea and functioning of forest kindergartens in Poland. The empirical material which inspired the reflections presented therein has been gathered during a study visit to "Puszczyk" forest kindergarten in Białystok. The visit included a participant observation and some interviews with a teacher who works with children. In the article, there is also a reference to the survey on the respondents' opinion on the idea of forest kindergartens.

Key words: forest kindergarten, preschool education, environmental training, nature deficit disorder, outdoor education

Magdalena Christ

Waldkindergärten als eine Methode dem Natur-Defizit-Syndrom entgegenzuwirken

Zusammenfassung: Der Beitrag handelt von der Krise in der Beziehung zwischen dem Menschen und der Natur. Auf Forschungsergebnisse anderer Autoren Bezug nehmend deckt die Verfasserin die aus der Entwurzelung des Menschen aus der natürlichen Umgebung resultierenden Gefahren sowie positive Resultate des Kontaktes des Menschen mit der Natur auf. Sie betont die Notwendigkeit der frühkindlichen Umweltbildung bereits ab dem Kindergartenalter. Der vorliegende Text präsentiert die Idee und das Funktionieren des Waldkindergartens in Polen. Das empirische Material für die hier enthaltenen Überlegungen lieferte der Lehrbesuch im Waldkindergarten „Puszczyk“

in Białystok, in dessen Rahmen eine Feldforschung durch teilnehmende Beobachtung betrieben sowie Gespräche mit der Kinderlehrerin geführt wurden. Der Beitrag nimmt außerdem Bezug auf die durchgeführten Meinungsumfragen bezüglich der Haltung der Befragten zur Idee der Waldkindergärten.

Schlüsselwörter: Waldkindergarten, Kindertagenerziehung, Umweltbildung, Natur-Defizit-Syndrom, Erlebnispädagogik (*outdoor education*)